

УДК 82.131

К. ТЫНЫСТАНОВ ЖАНА “МАНАС” ЭПОСУ БОЮНЧА БИРИНЧИ
КОНФЕРЕНЦИЯ (1935-Ж.)

Мусаев С.Ж.,
КРнын Президентине караштуу
Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча
улуттук комиссиянын төрагасы, академик

Баарыбыз жакшы билебиз, “Манас” – кыргыз элинин тилин, жашоо тагдырын, тарыхын, маданиятын, нарк-насилин, дүйнө таанымын көрсөткөн энциклопедия. Чыңгыз Айтматовдун сөзү менен айтканда, “рухубуздун туу чокусу”. Окуялары терең жана кенен чагылдырылган мындай понарамалуу элдик оозеки чыгармаларга карата болгон илимий, саясий, таптык көзкараш ар түрдүү, ар кыл болушу СССР сыяктуу саясатташкан, таптык идеологиялык туманга чулганган өлкө үчүн табигый көрүнүш болчу. Ошондуктан түрк элдеринин “Алпамыш” (өзб.), “Коркут ата” (азерб.), “Едиге” (казах.) сыяктуу бир топ чыгармаларына элдик эпостордон эмес деген тамга басылып, окуп үйрөөнүүгө тыйуу салынган эле.

Элдик оозеки чыгармаларга, өзгөчө эпосторго элдик эмес, алар буржуазиялык-улутчулдук, эскини эңсеген деген тамга басууга аракет жасоо СССР мамлекети менен кошо жаралган, кошо келаткан көрүнүш. Анткени Совет мамлекети түзүлгөндө эле саясатташкан, идеологиялык чүмбөткө чулганган таптык мамлекет катары жаралып, көркөм дөөлөттөрдү идеологиялык саясаттын алкагында кармоого аракеттенген. Коммунизмге бараткан жолдо улуттар өзара жакындашып, жакындашуу аркылуу ортолордогу тосмолор жоюлуп, бул аркылуу гүлдөп, анын натыйжасында “совет эли” деген аталышы бар эл жаралат деген вульгардык идеология үстөмдүк кылып келген. Баардык иш ушуга багындырылып, ушул алкакта жүргүзүлгөн. Мындай шартта улуттук, маданий, рухий, “Манас” баш болгон көркөм дөөлөттөр, улуттук тил, улуттук жазма, улуттук тарых, улуттук адабият жапа чегээри, идеологиялык кысымга туштуугаары белгилүү. Тил, алфавит, жазма жөнүндө кийинчереек сөз кылабыз, азыр “Манасты” 1935-жылы жана 1952-жылы өткөн конференцияларда талкуулоого жана “Манастын” кийинки тагдырына байланышкан маселелерге гана токтолобуз...

1924-жылы июнь айында Ташкенттеги Казак-Кыргыз элагартуу институтун бүтүргөн К.Тыныстанов Кара Кыргыз Илим комиссиясынын чечими менен Караколго педагогикалык курска мугалимдерди даярдоо, кайра даярдоо үчүн жөнөтүлөт. Ошол жерден партияга өтөт. Ошол эле жылдын декабрында кайра Ташкентке чакырылат да, 1924-жылдын 20-декабрында Кара Кыргыз автономиялык обласынын эл агартуу бөлүмүнүн алдында облревкомдун чечими менен түзүлгөн Академиялык борбордун төрагасынын (И.Арабаев) орун басарлыгына бекитилет. Бирок 1925-жылдын 23-августунда “отузчулар ишине” байланыштуу И.Арабаев иштен бошотулат да, К.Тыныстанов Академборбордун төрагалыгына дайындалат. Академборбор түзүлгөндөн баштап элдик оозеки чыгармачылыкты жыйноо, ал үчүн экспедицияларды уйуштуруу, өзгөчө “Манас” эпосуна байланышкан иштерди жөнгө салуу, жолго койуу И.Арабаев, К.Тыныстанов тарабынан жигердүү колго алына баштайт. Ушунун натыйжасында 1925-жылдын март айында Ташкентте Сагынбай Орозбаковдон “Манасты” жаздыра башташат. 1925-жылдын 23-августунда К.Тыныстанов “Академборбордун Окумуштуулар кеңешинин иши тууралуу” жыйында доклад жасайт да, анда “Манас” эпосун басып чыгаруу зарылдыгын жана колдогу материалдарды карап чыгуу, системалаштыруу үчүн комиссия түзүү керектигин белгилейт, ушу боюнча токтом кабыл алынат. “Манас” эпосун басып

чыгаруунун даярдыгы жөнүндөгү маселе 1926-жылдын башында (30.01.1926) эл агартуунун областык бөлүмүнүн коллегиясында дагы каралат да, “Орозбаковдун “Манас” чыгармасын басып чыгаруу” маселеси боюнча доклад жасалып, токтом кабыл алынат. Ал токтомдо “басыла турган чыгарманы оңдоп, аны карап чыгуу үчүн төмөнкү курамда комиссия түзүлсүн: 1) Тыныстанов, 2) Айтматов, 3) Көкөнөв, 4) Сүтичеров, 5) Уркунчиев, 6) Воробьев, төрагасы Тыныстанов болсун жана ал комиссияны чогултуп жетектесин”, – деп белгиленет.

Кыргыз элдик оозеки чыгармаларды жыйноо, “Манас” эпосун жаздыруу, ал материалдарды системалаштыруу, басып чыгаруу боюнча Академборбор көп иштерди жасайт. 1926-жылдын 18-сентябрында “Кыргыз элинин “Манас” поэмасынын колжазмалары” жөнүндө маселе каралат да, анда материалдарды системалаштыруу үчүн атайын комиссия түзүлсүн, ага Алиев, Данияров, Шамгунов, Баялинов, Арабаев кирсин деген токтом кабыл алынат. 1927-жылдын 24-январында К.Мифтаковдун элдик оозеки чыгармачылыктын материалдарын басып чыгаруу боюнча долбоору талкууланат. Кыскасы, “Манас” эпосун басып чыгаруу ишине даярдык көрүү жигердүү уланып жаткан учурда, К.Тыныстановду 1927-жылдын мартында Кыргыз АССРинин Агартуу комиссариатынын элдик комиссары, б.а. министри, кылып дайындашат. Бул кызмат К.Тыныстановдун Кыргыз Республикасында маданий курулуш ишинин башында туруп, аны турмушка жигердүү, ийгиликтүү ашыруу үчүн катуу иштешине жана иштерди туура уйуштурушуна чоң мүмкүнчүлүк берген. Ушул багытта аткарыла турган иштердин ар бир жыл үчүн жана 10 жылдык перспективалык планын иштетип чыккан. Баардык иштерге өзгөчө көңүл бурган, бирок “Манас” эпосуна тиешелүү маселелерди көзжаздымда эч калтырбаган. “Манасты” жаздыруу, текстти системалаштыруу, идеологиялык талапка жараша карап чыгуу, орус тилине которуу, басып чыгаруу маселелерин негизги маселе катары эсептеген. Өзү Агартуу министри болуп кеткенде, Академборбордун төрагалыгына Т.Жолдошевди бекиттирет, окумуштуу катчы катары К.К. Юдахин кала берет. Бат эле, б.а. 1928-жылдын октябрында ошол Академборбор кыргыз АССР Эл комиссарлар советинин алдындагы Край таануу кыргыз илим изилдөө институтуна айланган. Бул республикадагы биринчи илим изилдөө институту болгон. Ушул эле учурда илимий комиссиясынын чечими менен Терминологиялык комиссия да түзүлгөн. 1930-жылдын ноябрында Кыргыз АССР Эл комиссарлар советинин токтому менен Край таануу илим изилдөө институту кайра түзүлүп, анын базасында Маданий курулуш кыргыз илим изилдөө институту жана Мал чарбачылыгы жана ветеринария кыргыз илим изилдөө институту жаңы уйушулат.

К.Тыныстанов 1925-жылдан 1930-жылдарга чейин бир эле убакта бир нече административдик кызматты жетектеген. Көбүн коомдук башталышта аткарган. Ал билим берүүнүн, маданиятты өнүктүрүүнүн, илимди уйуштуруунун, чыгармачылыкты жолго коюнун башында турган. Бирок баарынан өзгөчөлөнүп “Манас” анын өмүрүнөн да кымбат иш катары көңүлүндөгү, ишмердигиндеги тагдыры болгон.

Жаш кезинен эле оорукчан К.Тыныстановдун (ашказандагы өнөкөт жара) көп жылдык уйкусуз узун түндөр, өзүн аябастан эзген тынымсыз иштер ден-соолугун өтө начарлатып жиберген. Ошондуктан ал 1930-жылдын сентябрында Агартуу комиссариатынын элдик комиссары кызматынан бошотуп койуу арызы менен кайрылууга мажбур болот да, денсоолугун чыңдоо максатын көздөп белгисиз мөөнөткө отпуск алып, дарыланууга кетет.

Бул дарылануудан К.Тыныстанов 1931-жылдын майында келет да, илимий-педагогикалык иштер менен алектенип, окуу китептерин түзүүгө киришет. Дарыланып келгенден кийин ал кыргыз тили боюнча Илимий кеңештин төрагасы, Маданий курулуш кыргыз илим изилдөө институтунун илимий кызматкери болуп иштейт. Бирок 1932-жылы аны бир эле мезгилде Маданий курулуш ИИИнин деректиринин орунбасарлыгына жана Кыргыз музыкалык-драма театрына коомдук башталышта деректир кылып дайындашат.

Бул учурда Кыргыз АССР Агартуу эл комиссары кыргыз тилинде драмалык чыгармалардын: турмуштук драма, тарыхый драма, турмуштук комедия, каалаган темада жазылган драмаларга конкурс жарыялаган. Буга К.Тыныстанов, Ш.Көкөнөв, К.Жантөшев, Т.Сопуевдер да катышып, драма жазышат. Ал “Академиялык кечелер” деген ат менен сахнага коюлгандыгы белгилүү.

ВКП(б)нын Кыргыз Обкому 1932-жылдын 1-апрелинде “Кыргыз улуттук театрынын “Академиялык кечелери” жөнүндөгү” маселелерди карап, чечим кабыл алат: 1. Одобрить инициативу НИИ в организации академических вечеров на основе использования устного народного творчества,... разоблачающего социально-экономическую сущность военно-феодалной эпохи (Манаса) и роль манапства (Шабдана и др.), 2. Вместе с тем указать тов. Тыныстанову (автору “Академических вечеров”) и партчасти Кирнацтеатра на необходимость устранения больших недочетов в постановке вопросов.... (ЦГА. ПД. ф.10.оп.1, д 397).

Ушул эле жылдын мартында аны тил секторунун башчысы кылып дайындашкан, ал эми июлда Кыргыз улуттук музыкалык-драмалык театрга коомдук башталышта деректир кылып бекитишти. 1932-жылдын августунда эле кайра Кыргыз маданий курулуш илим изилдөө институтунун убактылуу деректирлигине дайындашат....

Жалпыга белгилүү, бул учурда өлкөдөгү саясий кырдаал курчуп, маданият, адабият чөйрөсүндөгү абал татаалдана баштаган. Идеологиялык душмандарды, жат элементтерди “табуу” негизги маселелердин бири катары көтөрүлгөн. Ага И.В. Сталиндин “Пролетарская революция” журналына жазган катынын жарыяланышы от койгон. Анткени ал катта И.В.Сталин партиянын атынан түздөн-түз эле талап кылган: “..усиление бдительности партийных организаций в борьбе с классовыми врагами и их агентами, пытающихся сопротивляться социалистическому наступлению на идеологическом фронте”. Демек, өкүм зордук 1929-1931-жылдары бай-манап, кулактарга карата жүргүзүлсө, республикадагы маданий, адабий, саясий ишмерлерге карата башталган “кызыл террор” 1932-жылдан тартып жогор жактан – борбордон чыккан көрсөтмөлөр боюнча көтөрүлгөн. Жаат-жаатка бөлүнүп турган кыргыз ишмерлеринин тамырынын кыркылышына бул көрсөтмөлөр эң сонун шылтоо болуп берген. Борбордон корккон республикалык бийлик Сталиндин катын колдоо максатында 1932-жылдын 7-мартында ВКП(б)нын Кыргыз Обкомунун секретариатынын жыйынында анын катчысы Жаманкуловдун “Кыргыз адабияты жөнүндө” жасаган докладынын негизинде резолюция кабыл алган. Анда Сталиндин каты партиянын идеологиялык майдандагы кеңири чабуулу үчүн көрсөтмө болгондугу, эки майдандагы күрөштө, чирик либерализмге каршы күрөштө партуюмдардын кыраакылыгын күчөткөндүгү баса белгиленген. Адабияттагы таптык идеологиялык күрөштүн маңыз-мааниси “Алаш-ордонун” контрреволюциялык улутчулдук идеяларын кыргыз адабиятына алып кирүүгө (Тыныстанов), бай-манаптык идеологияны чагылдырууга (Карачев, Көкөнөв, Кененсариевге ж.б.), эл чыгармачылыгын (“Манас” эпосун чакан формаларда) басып чыгарууда марксистик-лениндик талдоонун жоктугуна каршы аракеттенүүдө экендиги баса көрсөтүлгөн: «Сущность борьбы в литературе выражается: а) в перетаскивании контрреволюционных, буржуазно-националистических идей алаш-орды в кыргызской литературе (Тыныстанов), б) в отражении бай-манапской идеологии, направленной против интересов пролетариата и его авангарда – Компартии (Карачев, Көкөнөв, Кененсариев и др.), в) в отсутствии марксистско-ленинского анализа при издании народного творчества, в котором воспеваются интересы враждебных пролетариату классов». Доклад кеңири таклаулангандан кийин, ВКП(б)нын Кыргыз Обкомунун бюросу: “2. Сборник стихов Тыныстанова (“Ерксиз күндөр”) из использования изъять как реакционную поэзию; 9.Поручить культпропу ОК и научно-исследовательскому институту проработать вопрос об использовании народного творчества вообще, и “Манаса” в частности”, - деген токтом кабыл алат. Буга ВКП(б)нын КыргОбкомунун 1-катчысы катары Шахрай кол койот (ЦГА

ПД. ф.10, оп.1 д. 343).

Таптык идеологиялык карөзгөйлүк чабуул муну менен эле токтоп калбады. 1933-жылдын жаз айынын баштарында “Правда” гезитине “Пролетариаттын – интернационализмдин туусу бийик көтөрүлсүн” деген башмакала жана Мануйловдун “Буржуазиялык кулактык улутчулдуктун калдыктарын акырына чейин талкалайлы” деген макалаларынын жарык көрүшү идеологиялык таптык күрөштү ого бетер курчутту, бирин-бири көралбастардын, ичи тарлардын, лидерликти көксөгөндөрдүн чырагына май тамызды. Жыйынтыгында 1933-жылдын 29-мартында ВКП(б)нын Кыргыз обкомунун бюросу аталган макалаларды талкуулап, К.Тыныстановдун чыгармачылыгына, анын Кыргыз улуттук музыкалык-драмалык театрдын сахнасында коюлган драмалык оюндары – “Академиялык кечелерине” “Правда” тарабынан буржуазиялык-кулактык улутчулдуктун көрүнүшү катары берилген бааны эң туура деп тапкан: “Бюро областного комитета отмечает своевременность и правильность сигнализации “Правды” о значительном ослаблении борьбы против уклонов в национальном вопросе в ряде районов..., оно считает совершенно правильной оценку, данную “Правдой” творчеству Касыма Тыныстанова в его академических постановках на сцене Кирнацтеатра (“Манас”, “Шабдан”), и как проявление буржуазно-кулацкого национализма. Под флагом академических вечеров тов. Тыныстанов (в соавторстве с тов. Көкөнөвым, Сопиевым, Жантөшевым) со сцены Киргизского национального театра вел открытую пропаганду национализма, открыто реставрировалась идеология байства и манапства, феодально-родового строя” (ЦГА ПД. ф.10, оп.1, д. 453). Ушул баанын негизинде ВКП(б) Кыргыз Обкомунун бюросу токтом кабыл алат: 2. “В решении о кыргызской литературе 7-марта 1932 г. Обкомитет партии указывал в конкретных проявлениях сопротивления классовых врагов социалистическому наступлению на идеологическом фронте... Однако решение секретариата от 7-марта 1932 г. об академических вечерах не вскрыло политического существа постановок академических вечеров Кирнацтеатра (“Манас”, “Шабдан”) и не разоблало вылазок остатков буржуазно-кулацкого национализма и тем ослабило борьбу с проявлениями местного национализма, а потому решение секретариата от 7-марта 1932 г. об академических вечерах отменить.

3. Снять с постановок в Кирнацтеатре “Манас” и “Шабдан”, – деп Шахрай кол койгон (ЦГА ПД, ф-10, оп.1, д.453).

Ушундай таптык идеологиялык күрөштүн быкшыган атмосферасында, татаал, катаал кырдалдарда иштөөгө туура келди. Республикалык басмасөзгө жарыяланган сын макалалардын көпчүлүгү К.Тыныстановдун адабий чыгармачылыгына каршы багытталып, анын “буржуазиялык-кулактык улутчулдугуна” “алаш-ордочулдугуна” өзгөчө басым коюла берди. Анткени анын адабий, илимий чөйрөдөгү таанылган лидерлиги, компромисске барбаган түздүгү өзүнүн тегерегиндегилердин эле ичтардыгын, көралбастыгын күчөтүп, жалган жалаалардын жаап турушуна өбөлгө болду...

ВКП(б)нын Кырбкомунун 1933-жылдын 29-мартындагы бүйрөсүнүн чечимине жүрөгү ынанбаган, ал туура эмес чечим болуп калды деп эсептеген К.Тыныстанов “Академиялык кечелердин” экинчи бөлүгүн (үч бөлүктөн турат) тез арада орус тилине которуп, Сиз окуп чыгып, кайсы жеринде ката бар экендигин таап, мага жардам берсеңиз, мен өз катамды мойнума алганга даярмын деген кыялда кат жазып, драманын орусча которулган текстине катын кошуп ВКП(б)нын Кырбкомунун 1-катчысы А.О.Шахрайга жөнөтөт: “Тов. Шахрай! Очень и очень прошу Вас прочесть эту пьесу и помочь мне своими товарищескими указаниями в деле разоблачения мною допущенных ошибок в этой пьесе, я желаю выступить в печати с разоблачением своих ошибок, получив от вас тов. указания, что мое выступление в печати было абсолютно деловое. С приветом Тыныстанов 13.06.33г.” (ЦГА ПД, ф.10, оп.1, д. 514). Ушул эле драманын текстин М.Горькийге да жөнөткөн экен. Экөөнөн тең жооп болбоптур. Ар ким өз жанынан корксо

керек...

Хусейин Карасаев агайдын ушуга байланыштуу бир эскермесин келтире кетейин: “1932-жыл болуу керек. Тил, адабият институтунда Касым, мен, Ажыйман Шабдан уулу, Касымаалы Жантөш уулу болуп иштейбиз... Бир күнү Касым: – Оо, жигиттер! Мага бир ой туулду. Искусствонун тапка кандай кызмат кылганын, б.а искусствону тап өзүнө кандай пайдалангандыгын элге көрсөтпөйлүбү деди. Макул таптык... Мен Айчүрөк Үргөнүчтүн (Амурдарыя) боюнда кырк кызы менен Семетейге келишин жаздым. Баардыгыбыз көсөөдөй калем алып, пьеса жазганга кириштик. Иши кылып ошого “Академиялык кече” деп ат койдук. Бир ай театырды алып, оюнду даярдадык. Обкомдун бюро мүчөлөрү келип көрүштү, жактырышты. Оюн койулду. Ошондон кийин баарыбыздын тымтыракайыбыз чыкты.... иштеген ак ниет ишибиз карага айланды. Кыйкырыкчыларга күн тууду... Касым ошол “Академиялык кечедө” мыктылыгын көрсөткөн.... “Турнадан бий койсоң, кыйкуу кетпей башыңдан” болду. Ак ниет адамдардын башынан “кыйкуу” кеткен жок... ошол 1933-жылы Касым бир күнү мага мындай деди:

– О, Кусейин! Заман бузулду го. Айла кетти. Мен Максим Горькийге кат жаздым. Ошону окуп берейинчи деп, – катты көрсөттү. Катты Горькийге жибердик. Тилекке каршы Горькийден жооп болгон жок (К.Карасаев, Замандаштарым жөнүндө. Б., 2004, 9-10-б.).

1933-жылы август айында М.Л.Белоцкий ВКП(б)нын КирОбкомунун 1-катчысы болуп келет. Ал Касымга кастарын тигип: “Аалы Токомбаев биринчи жазган ырын Ленинге арнаган, Касым Тыныстанов болсо биринчи ырын “Манаска” арнап, эскини көксөп жазган”, – деп келиптир. Бирок Касым Тыныстанов тез эле Белоцкийдин кабыл алуусунда болуп, ар кайсы маселелер боюнча үч жарым саат сүйлөшкөндөн кийин, Белоцкий Касымдын терең билимине ыраазы болуп: “Жолдош Тыныстанов, сиз жөнүндө кее бир жолдоштор мага тетири маалымат берген экен. Мен бүгүн сизге толук түшүндүм. Республиканын гуманитардык илимдери менен искусствосунун өнүгүшү үчүн сиз сыяктуу терең билимдүү илимпоз ага сөзсүз керек! Шымаланып иштей бериңиз. Эгер менден сизге жардам керек болсо, аны мен сизден аябаймын”, – дептир. Муну репрессиянын запкысын өз жонтеерисинде көргөн Зыйаш Бектенов агай эскерет (З. Бектенов. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. Б., 1996, 46-47-б.). Ошондон көп өтбөй эле ВКП(б)нын Киробкомунун бир бюросүндө НКВДнын адамдары: “төмөнкү кишилерди коомчулуктан обочолонтобуз” деп он чакты адамдын тизмесин окуйт: К.Тыныстанов, С.Карачев, К.Карасаев, К.Кашымбеков, С.Курманов, Т.Сапиев, М.Акматов ж.б. Дароо Касым Тыныстановдун атын М.Л.Белоцкий өчүртөт, Обкомдун 2-катчысы Т.Айтматов Сыдык Карачаевдин атын өчүртөт. Ошентип Касым, Сыдык ал камактан аман калышат. Хусейин Карасаев ошондо камалып кетет да, үч айдан кийин түрмөдөн араң бошоп келет. Юдахин менен бирдикте “Кыргызча-орусча сөздүктү” түзүп жүргөн Х.Карасаев ошондон кийин ал сөздүктөн такыр четтетилет. М.Л.Белоцкий Касым Тыныстановго берген убадасын орундатып, өзү секретарь болуп турган мезгилде (1933-1937-жылга чейин) Касымга көп жардам берип, колдоп келген деп эскерет З.Бектенов агай...

К.Тыныстановдун чыгармачыл ишине карата сын пикирлердин алгачкылары 1928-жылдан башталат. Аны жазгандар, негизинен, анын тегерегиндеги эле жүргөн адабияттагы чыгармачыл кесиптештери, анын мыктылыгын, лидерлигин көрөлбөгөндөр, ичитарлар. Кийин алардын айрымдары кыргыз совет адабиятынын баштоочулары, негиздөөчүлөрү деген атак-даңк алышты го... Ошолордун жалган жалаалары: “Эне тилибиз” китебине “эгиниң болсо ороондо, малың толо короондо”, – деген макалды киргизип, эгиниңди мамлекетке бербө, малыңды көбөйт деп эскини көксөп жатат, бай-манапчылыкка үндөп жатат, ушундай эле максатта өзүнүн “Академиялык кечелерин” Кыргыз улуттук музыкалык-драмалык театрга койдурган, ал эми терминологиялык сөздүктө саясий катага жол берген, орус сөздөрүн кыргызчага которгон деп күнөөлөшөт: боецти чоро дейт, ал феодалдык дружинник, революцияны өзгөрүш дейт, бул реформаны билдирет, советти

кеңеш дейт, бул феодалдык чогулуу, кеңешүүнү билдирет, диктатураны бийлик дейт, бул феодалдык бийлердин кесимин, чечимин, байдын, алгачкы феодализмдин бийлигин билдирет деген сымал түшүндүрүшүп жалган жалаа менен күнөөлөшөт. Ошону менен эле катар пролетардык жаш жазуучуларга каршы деген тантырак жалаа да жабышат. А бизде кийин ким пролетардык жазуучу болду, кимдер кыргыз совет адабиятынын баштоочулары болду. Бул чоң суроо. Бул маселелер да такталышы зарыл..

1935-жылдын 27-февралында Кыргызстанда партуюмдарынын тазалоосу башталат да, Фрунзе шаардык парткомторолунун төрагасы Кыргызстан Борбордук аткаруу комитетинин залында Касым Тыныстановду тазалоону өзү алып барат. Ар кандай суроолорду бердирет. Ошондо Тыныстановго Аалы Токомбаев экөөңүздөрдүн ортоңордо эмне чатагыңар бар деген суроо берилет.

– “Аалы экөөбүздүн ортобузда эч кандай чечилбей турган чатагыбыз жок. Бир кезде мен Нарком болуп турганда Аалы “Ленин тууралу” деген ыр жыйнагын алып келиптир. Мен Аалыга: “бул ырларыңдын жарымы көркөмдүк жагынан начар. Аларды оңдоп жаз же алып сал. Басмадан ушул түрүндө чыгып кетсе, сенин акындык наамыңа көлөкө түшүрөт”, – деген гана достук, кесиптештик кеңешимди айткан элем. Менин ошол ак ниеттик менен айткан кеңешим Аалыга оор тийсе керек. Андан башка Аалы экөөбүздүн ортобузда бөлүшө албай турган энчибиз жок. Кээ бир адамдар (Тойчинов, Рахматуллин, Дөгдүров ж.б.) Аалынын “колтугуна суу бүркүп”, экөөбүздү кайраштырып, ортосунан жем чыгарганы жүрүшөт”, – деп жооп берген экен.

Ошол тазалоодо Касым Тыныстановду, Ыбырай Тойчиновду, Шарип Көкөновду партиядан чыгарышат. ВКП(б)нын тазалоо боюнча Орто Азиялык бюросунун бул чечимин крайлык комиссия бекитет. Бирок өзүнүн буржуазиялык-улутчул эмес экендигине ишенген Касым партиядан чыгарылгандыгына карабай, тынымсыз иштей берет, элге деген, өзгөчө кыргыз тилине, “Манас” эпосуна тиешелүү мерчемделген иштерин уланта берет.

“Манас” эпосун басып чыгаруу маселесине ВКП(б)нин Кыргыз Обкому 1935-жылдын 10-январындагы жыйынында атайын кайрылат да, анда Т.Жолдошев доклад жасайт. Докладда “Манасты” кыргыз-орус тилдеринде тез арада басып чыгаруу зарылдыгы белгиленет.

“Манасты” басып чыгаруу боюнча редколлегиянын курамы жөнүндөгү маселеге ВКП(б)нын Кырбобкомунун бюросу 1935-жылдын 29-мартында кайра кайрылат. Анда 17 кишиден турган редколлегия түзүлүп, ага Белоцкий, Жеенбаев, Исакеев, Жолдошов, Жумабаев, Токомбаев, Юдахин, академик Самойлович, проф. Азадовский ж.б. адамдар кирет. Башкы редактор катары Т.Жолдошов бекитилет, анын орун басары жөнүндөгү маселе кошумча талкууланат деген чечим кабыл алынат. Академик Самойлович менен профессор Азадовский консультант катары бекитилет. Партиядан чыгарылган адам катары Касым Тыныстанов 1925-жылдан бери биринчи жолу “Манаска” тартылбай калат. Анын ордуна Касымды көрөлбаган оппоненттери Аалы Токомбаев, К.Рахматуллин редколлегияга кирет.

“Манасты” орус тилине которуу үчүн 1935-жылдын жай айларында Фрунзеге Москвадан С.Липкин, М.Тарловский, Л.Пеньковский чакырылат. Ачык айтыш керек, бул акындар кыргыз тилин, кыргыз элинин турмуш-тиричилигин, менталитетин билишпеген. Ошондуктан орусча, кыргызча өтө мыкты билген, андан сырткары поэтикалык тексттин көркөмдүүлүгүнө доо кетирбей, мазмун-маанисин бузуп-бурмалабай так которуп берүүчү адам булар менен бирге, чогуу иштеш керек эле. Ал кезде Кыргызстанда котормонун теориясын да терең өздөштүргөн, котормонун принциптерин жакшы билген, аны практикада кеңири колдонгон, башка котормочулардын саясий текстериндеги каталарды оңдоп (Сталиндин “Вопросы ленинизма” деген эмгегин К.Рахматуллин, Ы.Тойчинов өтө сапатсыз которуп, Касым рецензент болот, ошондон булар менен мамилеси бузулат), өзү дагы Лениндин өмүр байанына байланышкан саясий китептерди, окуу куралдарды көп

которуп, тажрыйба топтогон адис котормочу катары да таанылып калган жалгыз Касым Тыныстанов эле. Өзгөчө Сталиндин жогоруда айтылган эмгегинин котормосуна байланыштуу ВКП(б)нын Обкомунун секретариаты котормо маселесине кайрылып, кыргыз тилине которулган Сталиндин китебинин сапаты жөнүндө атайын токтом кабыл алып, китептин жаңы котормосун өзү катышып камсыз кылсын деген тапшырма К.Тыныстановго берилет (ЦГА ПД, Ф. 10, оп.1, д.55а). Ушунун өзү ошол кездеги жападан жалгыз сабаттуу котормочу К.Тыныстанов экендигин бийлик жетекчилеринин тааныгандыгын билдирет. Ошондуктан “Манасты” котортобуз деп борбордон чакыртылган жогорку үч киши менен иштөө үчүн К. Тыныстанов белгиленет. Бирок тагдырдын “тамашасы” ушунда экен, ал ачык котормочулукка жарабайт, жашыруун котормочу катары автордук укукка да ээ боло албаган шарт менен “Манасты” тигилерге подстрочный которуп берип турган. Бул учурда К.Тыныстанов партиядан чыгарылган киши катары саясий иштерге анча аралаштырылбай жүргөн кези эле.

1925-жылдан бери он жыл бойу үзгүлтүксүз “Манас, Манас” деп келген К.Тыныстановдун “Манас” эпосуна байланыштуу иштеген иштеринин дагы бир өтө маанилүүсү “Манас” эпосу боюнча 1935-жылдын 27-28-декабрында Фрунзеде өткөн Бүткүл союздук конференцияда жасаган докладдын көрсөтүүгө болот. Бул конференцияны ВКП(б)нын Кыробкому уюштурат да, анда Кыробкомдун биринчи катчысы М.Белоцкий, Совнаркомдун төрагасы Б.Исакеев сөз сүйлөшөт. Жыйынды Б.Исакеев өзү алып барат. Ал жыйынга 300 ашуун киши катышып, үч доклад талкууга коюлат. Негизи докладды ошол кездеги эң билимдүү окумуштуу, акын, жазуучу, котормочу, “Академиялык кечелердин” автору, ушул “кечелер” үчүн 1935-жылы февралдын айагында партиядан чыгарылган, бирок ошого карабай дагы да болсо таанылган лидер катары К.Тыныстанов “Кыргыз эли үчүн “Манас” эпосунун мааниси” деген темада жасайт. Кошумча докладды “Манас” эпосу жөнүндө” деген темада казак элинин жазуучусу, окумуштуусу, “Манас” боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүп жүрүп, 1930-жылы кандидаттык диссертация коргогон М.Ауэзов жасайт. Е.Д.Поливанов “Манасты” орус тилине которуунун негизги принциптери” боюнча сүйлөйт. Бул окумуштуу 18 тилде эркин сүйлөй билген, Кыргызстанга Касымдын чакыруусу менен келип, “Манасты” которуда көп иш жасаган профессор, таанымал окумуштуу эле...

Конференциянын максаты “Манас” эпосу элдик чыгармабы же бай-манапчылыкты, эскини көксөгөн чыгармабы деген маселени талкууло же аныктоо болгон, ошону менен эле катар “Манасты” бириктирип басып чыгаруу, орус тилине которуу маселелери да коюлган.

К.Тыныстанов докладдын “Манас” кыргыз элинде өзүнүн көлөмү боюнча да, мазмуну боюнча да жана көркөмдүгү боюнча да өзгөчө орунда тураарын баса белгилөө менен баштайт да, элдин эс тутумунда “Манасты” айтуучулар аны бир нече ай бою айлап, күндөп-түндөп айтканы сакталып келгенин, бүгүн да “Манас” эл ичинде өзгөчө сүйүктүү чыгарма экендигине токтолот. “Семетей”, “Сейтек” деген бөлүмдөрү бар экендигине карабай, баардык окуя, тарых элдик баатыр катары “Манас” менен байланышат. “Таким образом, весь этот эпос как-то сосредоточен и организован вокруг одной фигуры, т.е. вокруг “Манаса”. Другая сторона – “Манас”, по сравнению с другими эпическими произведениями киргизского народа, имеет большую популярность среди киргизского населения” (Доклад, Судьба эпоса “Манас” после Октября. Сб. докум. Б., 1995, 13-14-б.) .

Докладда “Манас” эпосунун кандай социалдык чөйрөдө, кандай кыртышта жаралгандыгы ачык, так көрсөтүлөт. “По характеру самого произведения видно, что грандиозный эпос вырос в среде феодальных кругов... Киргизский феодализм, который по типу своего хозяйства был кочевым феодализмом..., и мы по содержанию самого эпоса видим, что этот эпос внушал и внушает сейчас.... быть послушными исполнителями воли своих хозяев, т.е. феодалов, и агитирует за то, чтобы эти “низы” были отважными

рыцарями, которые не пожалеют, когда надо, своей жизни для своих господ..., с начала и до конца в эпосе “Манас” воспевается идея военных походов, идеализируются неустрашимые богатыри типа Манаса..., и таким образом, киргизский феодализм в течении многих столетий создал огромный по содержанию памятник, который мы с вами обсуждаем здесь”.

Коомдогу реалдуу турмуш ошол коомдун аң-сезиминин калыптанышын шарттайт, өнүгүш тенденциясын аныктайт. Демек, коомдук мамилелердин, турмуштук чарбалык укладдын өзгөрүшү коомдук аң-сезимдин, акыл-ойдун да өзгөрүшүнө алып келеери жөнүндөгү жалпы таанылган диалектикалык окууга тайанган жана аны жетекчиликке алган К.Тыныстанов “Манас” эпосуна баа бергенде, анын табиятын аныктоодо чыгарма жаралган доорду эске алуу менен, жаңы кырдаалга, жаңы шартка жараша баало керектигин баса белгилейт, докладындагы негизги ой ушуну далилдейт. “Хозяйственный уклад, который существовал при феодализме, изменялся и изменял как художественные, так и все идеологические направления “Манаса”, согласно требованиям новой обстановки В связи с изменениями социальных условий, согласно этому перестраивался и “Манас”, т.е. эта перестройка происходила в течении многих столетий” (Судьба эпоса “Манас”...15-11-б.). Демек, ар бир көркөм дөөлөт реалдуу турмуштун туундусу, андыктан ал жөнүндө кеп кылып, аны баалап жатканда ал дөөлөт кандай социалдык шартта, кандай чөйрөдө, кайсы мезгилде, кайсы жерде жаралгандыгы жөнүндөгү маселе эң орчунду маселе экендигин толук түшүнгөн жана ошол жөнүндө кеп кылып жатпайбы.

“Манас” как произведение и как наследие прошлого, публикуем.... для того, чтобы пролетарская культура могла критически освоить все то, что в “Манасе” для нас нужно, т.е. при издании “Манаса” мы руководствуемся положением Ильича... о ценности культурного наследия прошлого для эпохи социалистического строительства. Таким образом, товарищи, киргизский феодализм... создал и оставил в памяти памятник культурного наследия далекого прошлого, который не может не претендовать на одно из первых мест в сокровище мировой литературы (астын мен сыздым – С.М.). Это право заключается не в его громадном объеме, а в его богатом и интересном содержании, а именно значение для мировой культуры, по моему мнению, состоит в следующем: “Манас” как исторический памятник, затрагивает еще мало известные во всей своей широте для исторической науки древнюю историю и древний быт не только кыргызского народа, а и народов Средней и Центральной Азии, т.е. в эпосе “Манас” будут фигурировать быт, нравы и психология народов-китайцев, уйгуров, казахов, узбеков и т.д. “Манас”, как произведение, охватывающее историю, быт и нравы народов Азии в прошлые века, не может не представлять исторических материалов... и для исследователей прошлых веков вообще” (Судьба эпоса “Манас”... 16-б.).

Арийне, эпос тарыхый турмуштун көркөм сүрөттөлүшү экендигин айтуу менен, К.Тыныстанов эпостун тарыхый дайар материал бербестигин, бирок өткөн тарыхты андап билүү үчүн, туура түшүнүү үчүн “чийки” материалдарды көп эле береерин белгилеп, анын өзгөчө типтеги, өзгөчө көрүнүштөгү театрлашкан чыгарма экендигин, анын музыкасын, аткарылыш өзгөчөлүгүн, ритмин, композициясын, образдар системасын, андагы эпитеттерди, стилистикасын кыскача талдоого алат, ар кайсы мезгилде, ар кайсы учурда жашап, “Манас” айткан манасчылардын варианттарын, алардын стилин салыштыруу аркылуу төмөнкүдөй жыйынтык чыгарат:

“Манас” как художественное творчество... является театральным произведением особого рода... и я лично думаю..., что эпос “Манас” отличается от других эпических произведений своим театральным характером..., разные стили отражают, несомненно, различные эпохи... Вот эта разнообразная композиция и стиль различных исторических эпох, но переплетенная в едином произведении, предоставляет громадный интерес для мировой литературы. И я еще должен подчеркнуть, что переплетение всех различных

композиций и стилей в одно произведение могло создаваться только несколькими сказителями, поэтами, а не одним! (Судьба эпоса “Манас”.... 19-б.).

Кыргыз элинин тарыхый турмуш-тиричилигин, үрп-адат, салт-санаасын, дүйнөгө карата көзкарашын көркөм чагылдырган, тээ байыркы мезгилден бери бир нечелеген кылымды басып, бир нечелеген манасчылардын талантынан өнүгүп-өркүндөп, ушул көлөмгө, ушул көркөмдүлүккө жеткен жана ооздон оозго өтүп, бүгүнкү күнгө жетип отурган “Манас” эпосу бизге эмне бере алат деген суроону кабыргасынан койот: “Что “Манас” конкретно может дать для нашей киргизской литературы, для нашей киргизской советской литературы?” Ясно, что мы киргизскую социалистическую культуру создаем, не имея абсолютно никакого письменного наследия прошлого... Единственным памятником от прошлого для нас остался фольклор “Манас”, который среди фольклорных материалов имеет большое значение, для нас сегодня не может не дать известного вклада в киргизскую советскую культуру при надлежащем хорошем использовании (астын мен сыздым – С.М.).

Возьмем построение сюжета. Художественное построение сюжета в “Манасе” может дать нашим писателям интереснейший опыт и может обогатить практику наших писателей.

Возьмите тип Манаса – самого главного героя. Этот тип построен нешаблонно. У него есть плюсы и минусы. В одно время он выступит как хороший организатор, в другое время делает, как великий человек и великие ошибки.

Возьмите одного из полководцев – Чубак. Он страшный бузотер, бунтует в сражении, он не уступает никому. Возьмите окраску этих типов. Окраска этих типов соответствует внутреннему содержанию самого героя. Если герой отрицательный тип, у него именно в этом объеме дана окраска. Когда Манас совершает одну глупость, то в этот момент ему дается совершенно другая окраска и т.д.

Возьмите музыку. “Манас” – в музыкальном отношении очень богат разнообразным ритмом. Каждое событие согласно своему содержанию на особом ритме.... Стоит только взять киргизский текст Сагынбая и посмотреть на богатство ритма, иногда мы встречаем до 20-ти подряд рифмующихся стихов. Мы, кроме конечных рифм, имеем и внешнюю, и внутреннюю аллитерацию, имеем богатую форму ассонанса. Вот этот звучный ритм имеет для слушателя большое значение...

Возьмем образы. Образы и эпитеты в “Манасе” настолько богаты и эти образы всегда оправдываются внутренним содержанием данного героя или данного события.... Ну, здесь, наверное, тов. Поливанов скажет насчет эпитетов. Эпитеты настолько интересны, что каждый герой имеет постоянно приписанные ему эпитеты...

Дальше ход сюжета, развертывание и нарастание этих событий настолько интересно, что сказители-профессионалы могли бы суметь организовать вокруг одного “Манаса” массу событий, причем эти события переплетаются между собой и оправдывают известную завязку и правильно оправданную развязку” (Судьба эпоса “Манас”, 20-21-б.).

Албетте, К.Тыныстановдун “Манас” эпосу боюнча жогоруда айткан сөздөрү анын эпосту толук билгендигин, анын жаралуу доору, окуялардын чиелешип аралашкан мүмкүнчүлүгү, варианттардагы, стилдеги ар түрдүүлүк, эң алды менен, ар мезгилдеги, тарыхый ар түрдүү учурлардагы окуялар, айтуучулар, алардагы өзгөчөлүктөр аркылуу шартталгандыгын туура жана терең түшүнгөндүгүн, эпостун нукура элдик көркөм дөөлөт экндигин, анын дүйнөлүк маданий мурас катары оордун, маанисин ачык көрсөтөт.

Докладдын аягында эпостун тили, анын өзгөчөлүгү жөнүндө да айтмак окшойт. Бирок белгиленген мөөнөттүн аяктап калышы, балким башка да жагдайга байланыштуудур, “Манастын” тили, көркөмдүгү жөнүндө, тилекке каршы сөзүн улабайт: “Теперь по части ценности языка я останавливаться не буду. Ценность языка идет по двум направлениям – это лексический запас и грамматическая форма. Разрешите на этом

закончить” (Судьба эпоса “Манаса”...21-б.), – деп сөзүн аяктайт.

Албетте, К.Тыныстанов бул мезгилде калыптанып калган улуу тилчи катары “Манастын” тилинин өзгөчөлүгүн толук түшүнгөн. Анын лексикалык байлыгын, грамматикалык формалардын өзгөчөлүгүн, фонетикалык жактан саптардын уйушулуш мүмкүнчүлүктөрүн, сөздөрдүн морфологиялык тутумундагы формаларынын, синтаксистик курулушундагы поэтикалык өзгөчөлүктөрүнүн маани-маңызын жакшы билген. Бирок “Манас” эпосунун материалдарынын негизинде тилдик бул маселелер айтылбай калган. Албетте, докладда карала турган маселе башка болгон, ошондуктан бул оюн улаган эмес, бир докладда баарын айтууга мүмкүн да эмес эле...

К.Тыныстанов докладдын бүткөндөн кийин кошумча доклад менен Мухтар Ауэзов (Авезов деп жазылган стенограммада) чыгып сүйлөйт. Сөзүн “жеке гана кыргыз элинин фольклору менен эпостору эмес, бүт түрк элдеринин фольклору менен адабиятын жана тарыхын мыкты билген окумуштуу Касым Тыныстановдун “Манас” жөнүндө жасаган эң сонун докладынан кийин, ага кошумчалай турган сөздүн өзү да аз калды го”, - деп сөзүн баштаптыр. Ал андан ары сөзүн улап, Радловдун варианты боюнча иштеп жүргөнүн, Сагынбайдын вариантын да караганын, аны менен тааныштыгын айтат да, “Манас” боюнча алгачкы байкоолорум менин 2 главадан турган китебимде берилди дейт. Мен бул кеңешмеден көп нерсе күтөм, көп жардам күтөм дейт да, китебинин “Краткий обзор содержания и формы поэмы “Манас” деген главасын окуп берет. Аягында мага чейин сүйлөгөн жолдоштордун, өзгөчө Тыныстановдун сөзүнө кошумча эки ооз сөз: “На этом закончив предварительное исследование формы, я еще в двух словах хочу добавить вот что: по поводу предыдущих выступающих товарищей, в особенности тов. Тыныстанова. В основном считаю солидной точку зрения, а также о планировании издания эпоса “Манас” (Судьба эпоса “Манас”...22-б.).

Арийне, бул конференцияда “Манас” эпосу элдик чыгармабы же эзүүчү тапты мактап-жактаган буржуазиялык-улутчулдукту даңазалаган чыгармабы деген маселени кеңири талкууга алышкан. Талаш-тартыштуу кеңири талкуудан кийин конференция “Манас” IX кылымдардагы тарыхый окуялардын, б.а. кыргыздардын улуу дөөлөт курган мезгилиндеги окуялардын негизинде жаралгандыгы жөнүндөгү пикирге токтолот да, Сагынбай, Сайакбай манасчылардан жазылып алынган тексттердин негизинде бириктирилген канондук текст түзүү, аны интернационалдык, атеистик көзкарашка каршы келген пантүрктүк-улутчулдук жана панисламдык-идеологиялык мотивдерден арылтып, “Көкөтөйдүн ашы”, “Чоң казат” эпизоддорун кыргызча, орусча басып чыгаруу чечимин кабыл алуу менен конференция өз ишин жыйынтыктайт...

Арийне, ушул жерде кашкайган бир чындык жөнүндө айтпай кетүүгө болбойт. Жогор жакта айтылгандай, 1935-жылдын 27-февралында партиялык жактан тазалоо башталат да, Касымды башкалар менен бирге Фрунзе шаардык тазалоо комиссиясы партиядан чыгаруу чечимин кабыл алат, ал чечимди Орто Азия тазалоо комиссиясы 1935-жылдын 7-майында күчүндө калтырат. Демек, “Манас” боюнча, өтүп жаткан конференция мезгилинде Касым Тыныстанов партиянын катарынан чыгарылган адам катары Маданий курулуш институтунда ага илимий кызматкер (1931-1936-ж.) гана болуп иштеп жүргөн, коомдук, саясий көп иштерден четтетилген. Бирок ошого карабай ВКП(б)нын Кыробкомунун биринчи катчысы М.Белоцкий, совнаркомдун төрагасы Б.Исакеев уюштурган жана өздөрү сөз сүйлөгөн (конференцияны Б.Исакеев өзү алып барат, маселенин өтө курч жана жоопту экенин ушундан эле көрсөк болот) Бүткүл союздук чоң илимий конференциядагы негизги докладды “Академиялык кечелер”, андагы Манас, Шабдан үчүн “буржуазиялык-улутчул, эскини көксөгөн” деп партиядан чыгарылган “эл душманы” К.Тыныстановдун жасашы, ага ушундай чоң ишенимдин да, жоопкерчиликти да көрсөтүлүшү таптык идеология өтө эле курчуп, кандуу азуусун шакылдата кан көксөп турган ошол мезгил үчүн бул акылга анча сыя бербеген көрүнүш эле... Бирок бул – факт,

болгондо да кашкайган факт. Ушул факт К.Тыныстановду республикада актоонун, партияга кайра калыбына келтирүүнүн башталышы болгонбу деген ой жаратат. Эгерде биринчи катчы М.Белоцкийде башкача ой, башкача көзкараш болгондо, конференцияда негизи докладды К.Тыныстановго жасатышат беле, жок беле, башка маселе. Албетте, ал кезде К.Тыныстановдон өткөн билимдүүсү да, мыктысы да болгон эмес, ал баардык жагынан лидер болгон. Ушул лидерликти көралышпай, ошого ичтери тарып, ага каршы ар кандай жалган жалаалар жабылбадыбы...

Арийне, К.Тыныстанов партиядан чыгарылгандан кийин өзүнүн күнөөсүздүгүн далилдеп ар бир инстанцияга апелляциялык арыз менен кайрылат. Аягында ВКП(б)нын партиялык көзөмөл комиссиясына арыз жазат. Бул арызды ВКП(б)нын алдындагы партиялык көзөмөл комиссиясы тыкыр текшерип, 1936-жылдын 3-апрелинде (деерлик бир жыл), төмөнкүдөй чечим кабыл алат: “Материалами дела и специальным расследованием установлено, что Тыныстанов в первые годы революции был в алаш-ордынской партии, что при вступлении в ВКП(б) не скрывал, в дальнейшем же нет оснований обвинить Тыныстанова в том, что он буржуазный националист... в отмену решения Среднеазиатской комиссии по чистке от 7 мая 1935-г. восстановить К.Тыныстанова членом ВКП(б)” (ПА кирг.фил. ИМЛ Ф., 56, оп. 15, д. 2743).

Жогорто сөз болгон, “Манасты” орусча которуу үчүн атайын борбордон 1935-жылдын жай айларында чакыртылган С.Липкин, М.Тарловский, Л.Пеньковский “Чоң казатты” которушу керек эле. Бирок алардын котормосу өтө начар, бузулуп, бурмаланып, оригиналдан четтеп, мааниси өзгөрүп которулгандыктан, аны жетекчилик, окумуштуулар кабыл албай коюшат. Бул боюнча 1936-жылы профессор Е.Д.Поливанов Кыргыз Республикасынын жетекчилигине төмөнкүдөй кат жолдойт: “До настоящего времени мы так и не получили от московских переводчиков доброкачественных и отвечающих хотя бы общему смыслу и духу киргизского текста переводов, таково общее мнение сотрудников института” (Е.Д. Поливанов. Киргизский эпос «Манас». Б., 1999). Кыскасы, “Манасты” орусчага көркөм которуу боюнча жарытылуу иш болгон эмес, Москвадан келген котормочулар эпостун сюжетин, элдин нравасын, менталитетин, жашоо-тиричилигин билишпегендиктен, мазмунун бузуп, элдин улуу чыгармачылыгынан жаралган көркөм дөөлөттүн кунарын качырып, орой каталарды кетирип которушкан экен. Мунун азабын кийин да көбү көрүштү...

1936-жылдын 3-апрелинде ВКП(б)нын партиялык көзөмөл комиссиясынын атайын чечими менен кайра партияга калыбына келтирилген күндөн тартып К.Тыныстанов “жашыруун, көлөкөдөгү подстрочник” котормочулук абалдан чыгып, атайын котормочу катары өз демилгеси менен “Манастын” көптөгөн эпизоддорун көркөм каттоо баштайт, эпосту басып чыгаруу ишине жигердүү аралашууга мүмкүнчүлүк түзүлөт...

“Манасты” эки тилде басып чыгаруу ишине аталган конференциядан кийин бир жарым жыл өткөзүп кайрылышат. ВКП(б)нын Киробкомунун бюросу 1937-жылдын 1-июнунда гана аталган маселени талкуулоо үчүн жыйын өткөзөт. Бул жыйында Киробкомдун бөлүм башчысы А.Жумабаев доклад жасайт, Алиев, Айылчинов, Исакеев, Аммосовдор сөз сүйлөшөт. Бюро төмөнкүдөй чечим кабыл алат:

Поставить перед отделом печати ЦК ВКП(б) вопрос о том, что Гослитиздат не выполнил свой договор по изданию “Манаса”. Просить отдел печати дать жесткие прямые указания о выполнении Гослитиздатом договора по изданию “Манаса” и ... издать к 20-летию Октябрьской революции хотя бы половину “Великого похода” на русском языке.

Поручить тов. Жумабаеву составить предисловие и представить к 1.07.1937 года.

Для консультации по русскому переводу и художественного оформления “Великого похода” командировать в Москву К.Тыныстанова.

Обязать гг. Тыныстанову и Юдахину своевременно закончить составление комментариев и представить на рассмотрение редколлегии не позже 1-го августа месяца с.г.

7. Обратить внимание т. Жумабаева на нерегулярную работу редколлегии....

Исполняющий обязанности секретаря ОК КП(Б) Киргизии М.Аммосов (Судьба эпоса “Манас”.. 24-б).

ВКП(б)нын Кыробкомунун бюросунун чечими менен К.Тыныстанов Москвага жөнөтүлөт. Анткени Октябрь Революциясынын 20 жылдык салтанатына карата “Манастын” “Чоң казатынын” орусча которлушун тескеп, аны басмадан чыгаруу иштерине көмөктөшүү үчүн К.Тыныстановдон башка ылайыктуусу жок эле. Андан калса эпоско башсөз жазуу Жумабаевге тапшырылганы менен, аны деле Касым аткармак. Ушул жагдай боюнча Касым Тыныстанов менен анын камакка алынышына чейинки күндөрүн чогуу өткөзгөн ардактуу академигиз Кусейин Карасаевдин кичине маалыматына көңүл бурсак: “1936-жылы сталиндик Конституция жарыяланды. Тегеле тап тартышы жоголуп, адамдар кучакташып эле калды. Бирин-бири “улутчул, жат элемент” деп жамандап жүргөндөр, шарт ошондой болуп атпадыбы дешип бажакташып жүрдү. Так ошол мезгилде мени “Орусча-кыргызча сөздүк” түзүүгө Москвага чакыртып кетти. Үй-бүлөөм менен кеттим. Бат эле 1937-кардуу жыл да келди. Касым да “Манас” дастанына “Башсөз” жазам деп айалы менен Москвага келген. Ал ошол кездеги Москвадагы кыргыз өкүлү Асанбай Жамансариев дегендин үйүнө турактады... Менин түзүп жаткан “Сөздүгүмө” да жалаа жабыла баштаган. Бир күнү айалым экөөбүз Жамансариевдикине барсак, Касым жок экен. Бир аздан кийин келди. Кабагы салыңкы. –Эмне болду?” – десем: – Оо, заман бузулганы турат окшойт. Сен Москвадан чыкпа, – деди. Мен дагы Москвада калайын дедим эле, Исакеев мени чакырып алып: – Белоцкийден дилгирем келди, Касымды ала кел дептир, айла барбы? Кожойунуң алып кетем деп атса, кайда калмак элем. Кетем деп үшкүрүндү (Менимче Белоцкий эмес, 1937-жылдын 22-мартында Аммосов Кыробкомдун 1-катчысы болуп шайланат, Белоцкий иштен кетет, кийин Кыргызстан Коммунистик партиясы түзүлүп (ВКП(б) деген аталыш жоюлат, Кыргызстан компартиясынын Борбордук комитетинин 1937-жылдын 16-июнунда өткөн 1-Пленумунда 1-секретар болуп шайланат. Ошондуктан аны Белоцкий менен алмаштырып алган болуш керек Кусейин Карасаев агай). Андан бир нече күн мурун эле мен убактылуу турган квартирага келген. Конок болгон. Кептин кыскасы, Касымды Исакеев алып кетти. Келеери менен камап коюптур. Ошентип бул жандай көргөн калемдешим менен акыры жолукканым болду” (К.Карасаев. Замандаштарым жөнүндө. Бишкек, 2004, 14-б.).

Дагы бир маалыматта К.Тыныстанов Москвадан поезд менен келип түшкөндө, 1937-жылдын 1-августунда Пишпек станциясында вагондон колуна кишен салып, кармап алып кетишет. Кийин үйүнө тинтүүгө барганда, И.Батманов кошо барып, понятой болгон экен. Касымдын колжазмаларын, китептерин ошондо кимдер алып кетип, кийин кимдер пайдаланып кеткени да чоң суроо туудурат... Бул маселе да такталышы зарыл...

Адабияттар:

1. “Академик Болот Юнусалиев”. – Б., 2013
2. Бектенов З. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. – Б., 1996
3. Карасаев К. Замандаштарым жөнүндө. – Б., 2004
4. Поливанов Е.Д. Киргизский эпос «Манас». – Б.: Кыргызстан. 1999
5. ПА кирг.филил. ИМЛ. Фонд 56, опись 15, дело 2743
6. Судьба эпоса «Манас» после Октября. / Сб. документов. – Бишкек, 1995
7. ЦГА ПД, фонд 10, опись 1, дело 343
8. ЦГА ПД, фонд 10, опись 1, дело 453
9. ЦГА ПД, фонд 10, опись 1, дело 514
10. ЦГА ПД, фонд 10, опись 1, дело 397
11. ПА кирг.филил. ИМЛ Ф., 56, оп. 15, д. 2743